

Колись новини поширювалися не швидше, ніж могли бігти посланці. Технології перевернули наш світ. Вони спотворили час, викривили простір і поступово синхронізували думки та свідомість людей по всьому світу, створивши нову, плинну реальність.

27 серпня 1883 року мешканці Мілвокі, штат Вісконсин, здригнулися від жаху, коли могутній вулкан Кракатау на острові Ява, Індонезія, видав найгучніший звук, який будь-коли чув світ. Оглушливий вибух був насправді непомітним для жителів Мілвокі, але вони затремтіли так, наче Кракатау вивергався просто в них на подвір'ї. За це своєрідне розділення реальності відповідала нова комунікаційна технологія – телеграф: саме він поширив звістку про катастрофу в 60 газет по всьому світу, тим самим зруйнувавши непорушність простору і часу як опори буття. Відтоді люди можуть занурюватися в події за тисячі кілометрів від себе, не витрачаючи на це годин чи й цілих тижнів. Або, як висловився філософ Маршалл Маклюен: «Сьогодні дуже легко пообідати в Нью-Йорку й отримати розлад шлунку в Парижі».

До появи залізниць американці жили за «сонячним часом». Кожне місто в США мало свій власний часовий вимір, визначений положенням сонця на небі, і кожен градус зміни довготи означав різницю в чотири хвилини. Однак після появи залізниць американці вже не могли дозволити сонцю вирішувати, котра зараз година, адже це створювало багато плутанини. 19 квітня 1883 року газета *The New York Times* нарікала на те, що «різні залізничні країни при

складанні розкладу поїздів тепер використовують п'ятдесят шість стандартів часу»³. Темп життя випередив рух сонця, і воно було змушене поступитися контролем над часом. До кінця 1883 року розрізнені «пагорби й долини» часу вирівнялися у єдиний хронологічний ландшафт Америки, і так народився «стандартний» час.

Щойно технології почали змінювати координати часу і простору, вони стали ляльковиками траєкторії людського існування. Залізничні колії визначили, куди пересуваються люди, а розклади поїздів – коли. Люди добровільно погодилися обмежити свої пересування – а разом із ними й темп життя – відповідно до часу відправлення та прибуття за розкладом в обмін на більш ефективний спосіб існування. Незабаром прагнення людства до ефективності ще більше звузить часові й просторові межі.

Упродовж XIX століття вчені – від Гельмгольца до Гакслі – довели, що люди, як і неефективні машини, марнують свою енергію. Наприкінці століття старанний інженер з машинобудівної майстерні в Пенсильванії на ім'я Фредерік Вінслоу Тейлор зауважив, що продуктивність робітника значно підвищується, якщо він не відхиляється від чітко скоординованої послідовності рухів під час роботи. Він збагнув, що обмежувальним фактором у фізичній праці є не брак зусиль, а їхнє марнування. Точно спланована робоча рутинна могла прискорити весь виробничий процес і навіть полегшити його. Тейлор став першим, хто дослідив наукові засади ефективності праці не в лабораторії, а безпосередньо в індустріальному середовищі, й це зробило його висновки застосовними одразу на практиці. Поступово його ідеї поширювалися на виробництвах США, і Ford Motor Company націлилась вивести ефективність на абсолютно новий рівень. Інженери заводу експериментували зі стратегією, яка перевернула традиційну модель автомобільного виробництва з ніг на голову. Замість

того щоб кілька інженерів працювали над одним автомобілем, один інженер виконував ту саму операцію на кількох машинах поспіль, переміщуючи кожну з них конвеєрною лінією. Це мінімізувало витрачений час між завданнями та значно підвищило продуктивність за одиницю часу. Результати перевершили всі очікування: якщо раніше Ford Motor Company випускала одинадцять автомобілів на місяць, то тепер із конвеєра сходила одна машина кожні двадцять чотири секунди. Так конвеєрне виробництво стало світовим еталоном ефективності.

Згодом усі види праці було переформатовано за конвеєрним зразком. Хвилеподібний ритм сільськогосподарської праці трансформувалася в безперервний потік механізованого землеробства, схожих будинків та навіть пацієнтів, що чекали своєї черги в лікарнях на «ремонт».

У 1950-х роках, коли значна частина роботи не потребувала вже ручної праці, багато американців ринуло із села до міста, спокушені принадливим образом «білих комірців», які працюють у комфортних умовах за кращу платню. Однак заводська модель праці майже не змінилася. Офісні працівники сиділи на своїх місцях і виконували монотонну, майже автоматичну роботу без упину. Вони працювали зранку до вечора, підживлюючись кофеїном, наче паливом, і переривалися на обід лише тоді, коли голод нагадував про себе. Навіть планування офісів було змодельовано за зразком виробничого цеху: столи стояли в тісних рядах, наче станції на конвеєрі.

До 1970 року найбільш незадоволеними працівниками в країні стали не робітники фабрик, які складали деталі, а офісні службовці, прикуті до столів. Фабрики індустріальної епохи перетворилися на блискучі, сучасні офіси, а мозок офісного працівника став новим конвеєром. У звіті 1972 року спеціальної робочої

1

СТЕПЕНЕВИЙ РОЗПОДІЛ

Дуже віддалене майбутнє [нескінченність]...
еону, що передував теперішньому...
стало нашим Великим вибухом.

Сер Роджер Пенроуз¹

Коли математик і професор Оксфордського університету сер Роджер Пенроуз отримував Нобелівську премію у 2020 році, він казав про свою «божевільну теорію»: до Великого вибуху існував інший Всесвіт, такий самий, як наш, що теж виник з Великого вибуху. Згідно з його гіпотезою перед нашим Всесвітом був інший еон^{*}, і перед ним ще один, і ще один – аж до нескінченності².

Теорія Пенроуза знайшла б відгук у багатьох культурах світу, зокрема серед народу бушменів з Ботсвани, які сприймають час як ритмічний цикл, без початку й кінця. Життя відбувається у сплетінні багаторазово повторюваних ритмів, що «характеризуються передбачуваністю пір року і метрономічною періодичністю руху сонця, зірок і місяця», – пише антрополог Джеймс Сузман у книзі «Достаток без надлишку» (*Affluence without Abundance*). Так ритм життя визначається природними циклами й не прискорюється за допомогою людських технологій.

* Еон (від грец. αἰών – «вік», «епоха») – дуже тривалий проміжок часу; один цикл існування Всесвіту, який на своєму завершенні дає початок наступному. – Тут і далі, якщо не вказано інше, посторінкові примітки перекладачки.

Наприклад, схід і захід сонця визначають зміну дня та ночі, і хай би як ви намагалися, змінити цей ритм неможливо. В ритмічному часі загальний темп життя задають цикли природи; його неможливо прискорити людськими інструментами. Схід і захід сонця, наприклад, визначає цикл дня та ночі, і, хай би як ви намагалися, вам не під силу змусити сонце сходити або заходити раніше чи пізніше, ніж це неминуче станеться.

У межах кожного циклу час тече нерівномірно: він розтягується, коли справ мало, і стискається, коли зростає активність. Ви можете відчути це на собі, якщо не маєте перед очима годинника та сприймаєте плин часу лише через власні думки та спостереження за світом. Іноді час пролітає вмиль, а подекуди тягнеться нескінченно. Ці коливання часу не так просто розділити на чіткі відрізки рівномірного, конвеєрного поступу. У світі, що підпорядковується ритмам природи, не час визначає, як ви працюєте, а ваша робота формує сприйняття часу.

Цікаво, що сприйняття часу як нерівномірного може істотніше, ніж ми думаємо, визначати ритм роботи нашого розуму й тіла. У неймовірному експерименті дослідники з Гарвардського університету виміряли, як швидко 33 здорових добровольці відновлюються за трьох різних умов *сприйняття часу* після поверхневих ран, отриманих від лікування банками. Кожен із добровольців спостерігав за годинником, який показував час удвічі повільніше, вдвічі швидше або в нормальному темпі. Результати виявилися разючими. Коли добровольці вважали, що час минає швидше, ніж насправді, «їхні рани загоювались швидше»⁴.

Книга «Економіка кам'яної доби» (*Stone Age Economics*) покойного антрополога Маршалла Салінса – це багата антологія перших свідчень про життя громад мисливців-збирачів із різних куточків світу⁵. Автор описує ритмічну схему роботи

та відпочинку, коли напружена праця змінювалася періодами дозвілля. Якщо день минав на полюванні, за ним ішли кілька днів перепочинку. Виконавши свою роботу, мисливці не відчували потреби заповнювати вільний час іншими справами.

Попри постійну невизначеність і труднощі життя мисливців-збирачів, вони, на диво, не тяжіли до виснажливої багатогодинної праці на шкоду відпочинку. Чеський антрополог Леопольд Поспішил, який детально досліджував народ капаяку в Папуа, пише в антології Салінса: «Робочим вважають лише кожен другий день. Після нього настає день відпочинку, щоб відновити витрачену силу та здоров'я». Якщо ж обставини вимагали довшого періоду напруженої праці, «вони дозволяли собі кілька днів цілковитого розслаблення, ніби надолужуючи пропущені дні відпочинку»⁶.

В іншій роботі етнолог Мартін Гузінде описує народ «ягани», мисливців-збирачів із Вогняної Землі в Південній Америці, яких він вивчав у 1920-х роках: «Ягани не здатні до тривалої щоденної важкої праці на превеликий жаль європейських фермерів і роботодавців, на яких вони часто працюють. Їхня робота відбувається нерегулярно: вони можуть мобілізувати значну енергію на певний час, але потім відчувають потребу в невизначено довгому періоді відпочинку, під час якого просто лежать і нічого не роблять».

Майже кожна історія в антології Салінса розповідає про ритмічний стиль праці, коли короткі, але інтенсивні сплески працездатності змінюються періодами легшої праці або відпочинку. Цю закономірність можна уявити як своєрідний *степеневий розподіл*: математичну залежність, за якої зміна одного параметра спричиняє зміну іншого за певною степеневою функцією. У цьому випадку, що важчою є робота, то менше